

В.М.ГЕСЦЬ, академік НАН України

директор ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА МОЖЛИВИЙ ВПЛИВ НА НЬОГО ІННОВАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ

Доповідь на пленарному засіданні XXI Міжнародного київського симпозиуму
з наукознавства та науково-технічного прогнозування за напрямом
"Прогнозування науково-технічного та інноваційного розвитку:
державна програма України та світовий досвід"
(1–3 червня 2006 р., м. Київ)

Шановний пане головуючий, шановні присутні!

У програмі зазначена моя доповідь про економічне зростання і можливий вплив на нього інноваційної діяльності. Разом з тим я не буду говорити про ті складові, які класично можна тут виділити і досить детально розвивати свою позицію, пов'язану з тим, як це забезпечити, і чи можливо це забезпечити взагалі, оскільки з цього приводу на сьогодні написано досить багато. Я хочу повернутися дещо в інший бік і з цього приводу висловити відповідно свої думки.

Перш за все, про економічне зростання в окремих країнах Європи і України зокрема. Вчора я отримав останній випуск збірника праць Лондонського центру з прогнозування росту економіки європейських країн (CONSENSUS). В реалізації відповідного проекту цього центру наш Інститут бере участь вже п'ять років. Згідно з видруківаними даними у вказаному збірнику подана така картина. Серед країн з перехідною економікою є група країн, економіка яких росте з темпами економічного зростання понад 9–10% на рік, а окремі мають навіть 26 та 28% на рік. Останнє мало і має місце наприклад в Азербайджані в 2005–2006 рр. Середньорічний же темп зростання в країнах з понад 5%. На цьому фоні наш прогноз для України складає дещо більше 2%. Якщо Ви слідкували за пресою, то вчора, згідно з інформаційним повідомленням, Європейський Союз змінив свій дещо песимістичний прогноз щодо України на цей рік, і замість 1,6 чи 1,4% встановив 2,1%. Це, фактично, майже збігається з нашими попередніми прогнозами і, як відомо, стосовно перебігу подій перших чотирьох місяців 2006 р. ріст ВВП фактично становив 2,4 %. При песимістичному підході з урахуванням очікуваної напруженості в другій половині 2006 р. результати економічного зростання можуть бути і навіть дещо нижчими, хоча середина 2006 р. буде для нас непоганою. На цьому фоні є прогнози і для європейських країн, темпи зростання яких знаходяться на рівні 1,7%. Якщо порівняти темпи економічного зростання європейських країн щодо світового лідера економічного і технологічного розвитку – США, то ЄС відстає приблизно в 2–2,2 раза.

Якщо порівняти Україну, то відставання від середнього рівня економічного зростання для країн з перехідною економікою складає теж 2–2,5 рази. Зрозуміло, що йдеться про різні рівні, але факт залишається фактом.

Як і європейські країни, так і ми шукаємо шляхи виходу із ситуації, що склалася. Загальновідомо, що ЄС декілька років тому оголосив про необхідність реалізації технологічних пріоритетів та здійснення технологічних проривів для того, щоб досягти стабільності та економічного зростання на довгострокову перспективу. Разом з тим, досвід років, які пройшли після прийняття вказаних рішень, показує, що країнам ЄС розв'язати це питання фундаментально поки що не вдається. Абсолютно ідентичний висновок має місце і для нас. Протягом останніх п'ятнадцяти років нам нічого серйозного в цій сфері досягти не вдалося, зокрема – впливу інновацій на забезпечення технологічного оновлення і відповідного прискорення економічного зростання досягти. Фактично інноваційною діяльністю в 2005 р. займалося всього 11% промислових підприємств, або 65% від рівня 1997 р., при цьому значна частина – підприємства державного сектора економіки.

Зі сказаного можна зробити перший висновок. Він стосується того, що в Україні, як і у країнах ЄС (йдеться саме про них, оскільки на сьогоднішній зустрічі присутні в першу чергу представники саме з європейських країн), існує першочергова проблема розробки політики, яка забезпечуватиме зростання впливу інновацій на прискорення економічного зростання. Щодо України, то мова має йти не в частині того, що сьогодні вже здійснено в європейських країнах, і як цього досягти нам, а в частині того, куди ми маємо йти, щоб в майбутньому бути там, куди і вони прийдуть, інакше ми завжди будемо відставати. Це означає, що те, що є сьогодні в європейських країнах для нас в трансформаційному відношенні – це шлях в нікуди, оскільки, якщо ми зробимо те, що є сьогодні в цих країнах, то ми в технологічному відношенні придемо не на "весілля", а на "похорон" нашого майбутнього, бо на той час в країнах ЄС буде вже інша ситуація. Саме тому, треба шукати той шлях, яким йдуть лідери, шлях, який закладається в європейських стратегіях розвитку, співставляючи з тим, що відбувається у нас, і як включитися в цей процес. Це другий висновок, який, фактично, спонукає нас до того, яким чином формувати і ставити задачу з тим, щоб забезпечити економічне зростання в частині використання інноваційних шляхів розвитку не тільки наближуючись до європейської політики технологічного оновлення, а й брати безпосередню участь у ній. Це ще одна вихідна умова, а для дії виконання необхідно враховувати те, що є в економіці України і які завдання потрібно розв'язувати, і чи можна до розв'язання тих завдань підійти, виходячи саме з такої їх постановки.

Перш за все зауважу – в кадровому відношенні ми не відстаємо від провідних європейських країн, бо освітній рівень населення України за міжнародними порівняннями є саме європейським. Далі дозволю собі в рамках короткого регламенту змалювати дещо фрагментарну картину – де перебуває сьогодні економіка України щодо технологічного рівня.

Домінуючим в Україні є третій і четвертий технологічні уклади. Країни-лідери мають і розвивають п'ятий-шостий. Таким чином констатуємо, що фактом є відставання в два технологічні уклади. У зв'язку з цим і деякі найважливіші проблеми, які постають перед нами.

Для прикладу. Декілька днів тому на Вченій раді нашого Інституту обговорювалась така важлива у стратегічному відношенні проблема, як перспективи розвитку аграрного сектора економіки України, оскільки сьогодні з функціонуванням цього сектора економіки безпосередньо пов'язано десь 25–27 % зайнятого населення. Європейські країни, у свою чергу, мають цей показник на рівні 3–4%. Крім того, по Україні не врахована та частина населення, яка живе і працює в місті, але багато в чому залежить від села, маючи там свої природні корені і користуючись результатами праці на присадибних ділянках. Надзвичайної глибини постає проблема, коли ми говоримо про вибір шляху, який забезпечить економічне зростання, у тому числі і за рахунок інновацій в цьому секторі економіки. Справа в тому, що в аграрному секторі почалися і будуть продовжуватись процеси масової концентрації земельних ресурсів і аграрного капіталу у достатньо великих обсягах. Паралельно йде процес (хоча поки що і досить часткової) його транснаціоналізації. Відповідно, недалеко той час, коли значна кількість "аграрного" населення, про яке я говорив, вивільниться від свого остаточного "зобов'язання", яке його прив'язує до землі, бо концентрація капіталу зумовить паралельний ріст продуктивності праці. В результаті тільки частина людей залишиться біля своїх городів. Це, як правило, люди старшого віку, які не є мобільними, а решта будуть шукати зайнятості в місті, або емігрувати за кордон, що в остаточному підсумку є досить загрозливим для України. Тому слід орієнтуватися на формування нових робочих місць у місті чи селі, які будуть конкурентоспроможними, перш за все, в технологічному відношенні.

Якщо ми говоримо про технологічні перспективи у співставленні з розвиненими країнами, то створення одного робочого місця у високотехнологічній сфері економіки коштує в даний час близько 100 тисяч доларів. Множимо на мільйон потенційних робітників і отримуємо багатомільярдні суми для прискорення *процесу переходу економіки на інноваційну основу*, яка буде конкуренто-

спроможною. Дозвольте далі не продовжувати ці тези, бо таких фінансових ресурсів в Україні немає, а відтак даний перебіг подій не реальний. Ми повинні це дуже добре розуміти, знаючи в якому технологічному укладі ми знаходимось. Нам доведеться забезпечувати економічне зростання, використовуючи ті ресурси, які є реально в економіці і які можуть прийти з-за кордону. А це насправді означає, що розвиток буде йти структуровано через окремі і, що найбільш важливо і бажано, через пріоритетні напрями. В такому разі ми матимемо картину розвитку, про яку говорив мій колега з Угорщини. Як ми пам'ятаємо, він змалював її у науці, але теж саме буде в багатьох сферах економіки, де будуть сформовані свої ковбої у вигляді корпоративних угруповань, які будуть лідирувати. Одночасно там будуть і окремі аграрні виробництва, і такі заводи як НКМЗ, будуть й інші, що рухатимуться вперед, і на цьому фоні постає серйозне питання обґрунтування пріоритетів та вибори способів їх реалізації.

Хочу одночасно зауважити, що повернутися до процесу прискореного економічного зростання в Україні після спаду 2005 р., можна досить швидко за наявних умов і показники його можуть мати величину від чотирьох-п'яти і навіть до шести відсотків. Але воно відбуватиметься в умовах використання тих же технологічних укладів, а тому не обов'язково буде присутня необхідна інноваційна складова, що забезпечує майбутню конкурентоспроможність. В такому разі потенційно в довгостроковому відношенні без інноваційного прискорення ми можемо розраховувати на економічне зростання в 2–3%.

Власне, перед державою вже на повний зріст постає серйозна проблема пріоритетів розвитку реального сектора економіки. Хоча не тільки проблема пріоритетів тут має місце. Паралельно в цій частині постає проблема перш за все перед наукою, наскільки вона створить технології, та яка буде їх ціна, а значить – конкурентоспроможність. Наведу дуже простий приклад, що мається на увазі. Сьогодні є декілька схем вирішення енергетичних проблем, оскільки ми повинні розуміти, що тенденція подорожчання енергоносіїв у світі є однозначною на даному етапі. В результаті питома вага енергозатрат ростиме, рівень прибутків падатиме, і внутрішні можливості капіталоутворення будуть знижуватися. А оскільки сьогодні понад 60% капіталовкладень – це власні фінансові ресурси підприємств, то досить швидко ми побачимо, що тільки окремі види діяльності будуть приносити необхідні для розвитку фінансові ресурси, а значить їх буде достатньо, навіть з урахуванням іноземних капіталовкладень, тільки для пріоритетних напрямів розвитку. Пріоритетність може забезпечуватись шляхом або за участі держави, або при її мінізації. На сьогодні держава фактично вийшла із процесу капіталотворення, а так звані державні заощадження, що дозволяють фінансувати капіталотворення шляхом фінансування окремих про-

грам, мінімізувалися, оскільки програм забагато, а коштів дуже мало. Таким чином, щоб просунутись вперед ми повинні розуміти, що нова технологія повинна давати новий ефект перш за все в ціні. Сьогодні, наприклад, пропонується розв'язати проблему нашої енергозалежності через сучасні проекти, що дозволяють здійснити заміну одних видів газу на інші і т. п. (це для прикладу), виділивши для цього значні, передусім, державні кошти. Але виникає закономірне питання, чому бізнес готовий купувати газ за тими цінами, які безкінечно ростуть, а не купує технології, що забезпечують енергозбереження чи перехід на інші види палива. Відповідь знаходимо в ціні тієї чи іншої технології. Всі ці речі на сьогодні є абсолютно не розв'язаними, вони є предметом безкінечних дискусій, хоча зрозуміло, що має місце завдання вибудувати сучасну інноваційну систему, яка б забезпечувала взаємодію бізнесу й держави в частині реалізації і пріоритетів розвитку, і інноваційного оновлення, і фінансування науки. Для того, щоб все це працювало на країну, нам треба мати закінчену, системно організовану співпрацю багатьох державних і бізнесових структур, які забезпечать її стабільність, насамперед у державному вимірі.

Хочу також звернути увагу на зовнішній аспект діяльності такої системи. Я пошлюсь на приклад Канади. Канада намагалася розв'язати схожі проблеми в межах зони північноамериканської зони вільної торгівлі, і нічого не вийшло, не зважаючи на те, що науково-дослідні установи та університети продовжували працювати. Але разом з тим ефект такої взаємодії не проявився. Чому? Тому що працюючи, названі установи не були вмонтовані у відкриту для зовнішнього світу інноваційну систему. А технологічне оновлення йшло шляхом транснаціоналізації капіталу та відповідної діяльності. Але це вело до того, що для канадських підприємств інженерна думка ставала все менш потрібною, а були потрібні висококваліфіковані працівники і майстри, які можуть запустити привезену технологію і виробляти продукцію. При цьому технологічну ренту отримували зовсім інші країни. В результаті Канада "схаменулася" й почала вибудовувати власну систему, що орієнтувалася на забезпечення технологічної незалежності. Тому орієнтація на міжнародну кооперацію може і має бути складовою національної інноваційної політики, але сьогодні економісти попереджають про те, що коли ми власну науку фінансуємо приблизно на 30% за рахунок іноземних грантів, то фактично наша наукова думка починає працювати не на національну економіку.

Сьогодні інноваційне оновлення в Україні не відбувається необхідною мірою ні на основі національних надбань, ні за рахунок іноземних технологій. Це означає, що виробничий апарат дедалі більше старіє, бо в діючій економічній системі є серйозні вади. Перш за все до них належить нагромадження капі-

талу, яке переважно відбувається не на основі капіталізації прибутків і за умов невизначеності пріоритетів розвитку.

Існує і ряд інших питань. Серед них особливо важливе те, що впливає із підсумків останнього форуму в Давосі, де серед інших обговорювалося питання про взаємозв'язок культурного і технологічного надбання в тій чи іншій країні. Бренди результатів виробничої діяльності дають успіх на світовому ринку, коли є поєднання взаємодії культурного і технологічного розвитку. Аналогічних досліджень з проблем поєднання технологічного і культурного надбання в Україні немає. А це серйозна проблема і для гуманітаріїв, і для технократів у справі пошуку спільного погляду на шляхи розвитку з метою формування умов для успіху на ринку, і обійти ці складові на сьогодні часто неможливо.

Дякую за увагу.